

EL CONCEPTE D'AMISTAT EN VERDAGUER

Lluïsa PLANS I GIRABAL

Aquesta comunicació pretén ser una curta reflexió sobre el sentit de l'amistat en Verdaguer, és a dir, sobre el concepte que de l'amistat tenia el poeta segons la percepció que ens n'ha quedat. Atesa la llarga relació que en aquest sentit es podria fer, ens centrarem en els amics més propers al poeta els darrers anys, —Collell, Morgades, família Duran—, el comportament dels quals (que no és el nostre interès qualificar) tingué un paper important en els esdeveniments conflictius d'aquella època. Veurem també fins a quin punt l'amistat va ser substituïda per la indiferència o l'hostilitat.

Parlar del concepte d'amistat en Verdaguer pot semblar sobrer vist que el poeta va trencar amb gairebé tots els seus amics durant l'època de la tragèdia. No ho creiem així quan ens atrevim a exposar aquest tema. Creiem que, per a Verdaguer, l'amistat era cosa sagrada perquè el sacerdot estava convençut de la bondat de les cites de l'*Eclesiàstic*: «Un amic fidel és un refugi poderós, / qui el troba, ha trobat un tresor» i «Un amic fidel no té preu / i no hi ha mesura per a la seva bellesa». Aquestes màximes les va aplicar, sobretot, a Jaume Collell, amb el qual, des que s'inicià l'amistat fins que s'acabà, passaren llargs anys d'harmoniosa i fraternal relació personal i epistolar. En un sentit més ampli va freqüentar les relacions d'amistat i respecte amb el bisbe Morgades, a qui admirà com a restaurador del monestir de Ripoll i a qui considerava, per tant, restaurador de les essències de la pàtria.

La relació que va existir amb Claudi López no ens atrevim a dir que fos d'amistat, més aviat la veiem com una relació amistosa envoltada d'un doble prestigi: el que als ulls de Claudi exercia un representant de Déu i el que als ulls de Verdaguer, emanava de qui l'havia introduït en un gran cercle de poder des del qual podia irradiar, com enlloc, la màxima de la Renaixença: *Fides, Patria, Amor*.

Verdaguer amplià el ventall d'amistats i coneixences els anys que visqué al palau dels marquesos de Comillas pel fet de conuiu amb l'aristocràcia i alhora estar en contacte amb el món intel·lectual i eclesial del moment i, en la mesura que els seus serveis sacerdotals ho reclamaven, amb els necessitats. Durant molts anys i a causa de la seva posició i ocupacions, el poeta va gaudir de poder; un poder que no el va enorgullir ni fer prepotent, al contrari, la seva figura es percebia com molt propera a tothom. En Verdaguer era la fidelitat a un sentiment que emanava del seu credo religiós i l'obligava al compliment d'aquell manament: «Estimaràs el teu próisme com a tu mateix» i que el poeta intentava complir de forma literal. El *Nou Testament* no parla de l'amistat en el sentit que els homes li han donat de relació afectiva despullada de connotació religiosa. Parla de l'obligació dels homes de considerar els altres com a germans, fills de Déu, sense distinció de classe social, ni sexe, ni color, ni procedència... Tota la seva vida, Verdaguer va obrar amb els altres amb esperit fraternal, fruit del lligam espiritual que els unia amb Déu.

L'amistat amb Jaume Collell

Verdaguer i Collell es van conèixer quan eren seminaristes a Vic. De seguida van confraternitzar i va néixer una amistat que no va parar de créixer i d'afermar-se ja que a la il·lusió, els somnis i els projectes, s'hi afegia l'afinitat d'ideals i d'ofici. Ja des del principi¹ van ser inseparables i aquesta relació va ocupar un lloc preeminent en les seves vides. Quan la separació s'imposava, el carteig era l'instrument de relació habitual entre ells i ens n'ha quedat un testimoni escrit ben extens. L'amistat estava fonamentada en l'admiració mútua: Collell a Verdaguer li diu «mestre» i aquest li torna el compliment, negant-ho² i afirmant que ell només és l'alumne que obté de l'amic ajuda, suport i consell. De fet, el concepte que de l'amistat tenien tots dos valorava al màxim les potències de l'esperit. Jaume Collell defineix la seva amistat amb Torras i Bages com a «benefici de la divina Providència», «lo major de ma vida en l'ordre natural».³ Els amics eren, per sobre de tot, això: un regal de la Providència.

La malaltia del poeta va propiciar un nou rumb a la seva vida personal i professional amb perspectives inimaginables des de la talaia del palau del marquès de Comillas; una avinentesa que afavorirà també, en gran manera, el seu amic. Verdaguer obre les portes del palau de la Portaferrissa a Collell i l'introdueix al cercle de les famílies Güell i López,⁴ amb tot el que això comportava de prestigi social. Durant quinze anys Verdaguer donà suport a totes les iniciatives que Collell proposava des de *La Veu del Montserrat*; però no només això, també insisteix a Claudi López perquè Collell, malgrat les seves arrels carlines, sigui nomenat canonge. No hi havia cap fissura, cap indici que pogués fer pensar que l'amistat dels dos homes, sacerdots influents a Catalunya, pogués trencar-se.

Però, en un determinat moment, Verdaguer pretén que el seu amic s'interessés, com fa ell, pels fenòmens extraordinaris que contempla a la casa d'Oració, on es feien exorcismes. Collell es nega a escoltar-lo i blasma l'actitud del seu amic, primer menyspreant el tema i després mostrant-s'hi contrari. Llavors la relació comença a trontollar, però encara aguanta la insistència de Verdaguer perquè l'acompanyi a les sessions dels malalts. Collell creu extraordinàriament perillós el camí que segueix Verdaguer, però tampoc està d'acord amb les propostes rigorosistes de Morgades⁵ i encara intenta ajudar-lo a pagar els deutes fent unes gestions que no aconseguiren l'èxit, per la

1. Vegeu les cartes de Verdaguer a Collell a Jacint VERDAGUER, *Prosa*, (Barcelona: Proa, 2003).

2. *Epistolari de Jacint Verdaguer* [des d'ara *EJV*] (I: 89). Verdaguer a Collell: «M'anomenes "mestre", oblidant-te de que solo escoltar sempre en nostres aplecs, i que en nostres petites passejades pels carrers de Vic i sota el Desmai tu fas lo gasto, i jo, pobre de mi!, vaig amb prou feines arplegant lo que em dius.» Collell li aplica l'adjectiu en carta del 27 d'abril de 1870.

3. *Dulcis Amicitia*. Correspondència del Dr. Torras i Bages a Mossen Jaume Collell qui publica eix Epistolari ab Prefaci y Notes Aclaratorias. Vic: Biblioteca d'autors vigatans. Gazeta de Vich, 1926.

4. *EJV* (II: 17). Datada la segona desena de maig de 1877: «Lo senyor Güell, per qui l'altre dia me recomanàreu a dos senyors que em vingueren a veure, està al llit amb l'escarlata, i els López, a Vichy, no gaire bons tampoc.»

5. *EJV* (IX: 72). Collell a Verdaguer el 12 de juny de 1895: «Lo Sr. Bisbe me volia fer donar un pas que considero gravíssim, però no l'he volgut fer.»

qual cosa li aconsella reiteradament que deixi Barcelona i torni a Vic, a l'obediència del superior. Davant la negativa de Verdaguer, reacciona amb irritació i amenaces de denunciar-lo al bisbe.⁶

Per Verdaguer, dolgut per les insinuacions sobre la seva malaltia mental que va veure concretades amb el val perpetu a l'asil de capellans de Vic, tots els que li deien o li recomanaven que hi tornés, eren els seus enemics. El poeta va rebre, doncs, l'actitud de reprovació del seu amic com una ofensa i com la prova definitiva que Collell havia canviat de bàndol alineant-se amb els que volien tancar-lo a l'asil. En aquest moment, el seu amic va deixar de ser-ho. Potser li va aplicar aquella cita del llibre dels *Proverbis*: «Qui llança una pedra als ocells / els fa fugir, / i qui fa una ofensa a un amic, trenca l'amistat». El fet és que Verdaguer va considerar que Collell havia vulnerat els principis de l'amistat en deixar-lo sol en lloc de defensar-lo davant del marquès i del bisbe en el moment en què més ho necessitava. Per tant, Collell ja no era, com havia estat sempre, un amic fidel i un refugi poderós. I l'amistat va quedar, definitivament, trencada.

Verdaguer i Morgades

La bona relació amb el bisbe Morgades, en canvi, es va perllongar més temps. Durant els anys que Verdaguer va viure al palau Moja, Morgades va demanar a l'amic i súbdit favors, treball per a recomanats i diners del marquès per als seus projectes, que el sacerdot complimentava amb satisfacció. Però, després de sortir del palau, la consideració de Morgades amb el sacerdot es va anar transformant malgrat que Verdaguer conservava el respecte degut al superior perquè, durant una època, el poeta va creure que, si el bisbe obrava durament amb ell, era a causa de mals informadors i pèsims consellers. Els dos anys a la Gleba sense cap funció pastoral definida, només amb les obligacions particulars pròpies del seu ministeri, Verdaguer els va ocupar a escriure, ajudar els sacerdots en les seves tasques i buscar, desesperadament, diners per eixugar els seus deutes.

Fins que arribaren a Morgades rumors que, a la Gleba, el poeta rebia antigues amistats a les quals tornava la visita quan baixava a Barcelona. Aquestes noves el van sorprendre ja que estava convençut que el tenia controlat i desconnectat de les persones que havien provocat la decisió de tornar-lo a Vic. Després de tot el daltabaix que va suposar per a ell, per a Collell, per al marquès i per al mateix Verdaguer el fet d'allunyar-lo de Barcelona, el bisbe no va considerar altra sortida que fer valer la seva autoritat jeràrquica i li va prohibir sortir del santuari, convençut que els viatges a la capital, més que per qüestions literàries, eren per mantenir amistats que considerava funestes. Verdaguer va tenir informació dels rumors que l'assenyalaven com a deslleial a la seva dignitat sacerdotal i de minva de la seva capacitat mental, uns aspectes especialment sensibles i cars per al poeta que el van afectar profundament.

6. *EJV* (IX: 96). Verdaguer recorda a Collell «del teu esclat de furor en la sagristia de Sant Felip».

Qui havia escrit *L'Atlàntida* i el *Canigó* no podia permetre que es dubtés de la seva integritat i de la rectitud del seu comportament. Verdaguer va sentir-se tractat injustament pel seu superior i amic, qui, sabent que estava carregat de deutes i sense possibilitat d'eixugar-los, no es comportava com un pare amorós sinó com un pare repressiu en una època en què el poeta ja no podia ser-li útil perquè ja no estava al costat del poderós. *L'Eclesiàstic* diu: «L'amic no es pot reconèixer en la prosperitat / i és en l'adversitat que l'enemic no s'amaga.» Per a Verdaguer l'amic era aquell que «en temps de desgràcia resta fidel» i, en canvi, es va trobar que «quan un és desgraciat fins l'amic l'abandona». *Fins l'amic*, diu *L'Eclesiàstic*, això vol dir que abans ja l'han abandonat els coneguts, els parents, els veïns, els contertulians... tots els altres; l'amic és l'últim reducte de suport que té l'home, però quan arriba la desgràcia fins i tot l'amic et deixa.

Verdaguer va intentar exercir la caritat en el sentit cristià més profund i la va portar fins aquell punt en el qual caritat, amor al proïsme o, com ara en diem, solidaritat, es confon amb l'amistat perquè és una donació total de l'esperit. Per a Verdaguer, la sentència «Qui estima el proïsme ha complert tota la llei» era paraula de Déu i, si va practicar aquest sentit de la caritat amb tothom, ho va fer, sobretot, amb la família Duran, que va ser la seva família adoptiva i a qui el poeta va considerar com a tal.

La família Duran

Quan Verdaguer va trobar-se sol perquè l'havien deixat els que abans l'adulaven i l'homenatjaven, va recórrer, o el va anar a trobar una dona vídua a qui coneixia feia anys. De fet, el poeta havia conegut la família Duran quan estava composta del matrimoni, Manuel i Deseada, i de dues filles (Empar i Mercedes) i un fill (Manuel). ¿Per què el sacerdot, quan va arribar a Barcelona escapat de la Gleva, no va anar a viure en un pis amb altres sacerdots, per exemple, i en canvi es va arrecerar a una família en la qual faltava el cap de casa i, per tant, s'exposava a tots els rumors, insinuacions obscenes i, a la llarga, a les calúmies? La història d'aquesta família té una versió *oficial* que ha marcat negativament l'últim tram de la biografia de Verdaguer ja que, des de l'inici del drama, hi trobem donya Deseada i la seva filla Empar com a instigadores i principals responsables de les desgràcies del poeta. Hi ha, però, motius per creure que pot haver-hi una altra versió de *per què* Verdaguer, en marxar de la Gleva, va anar a viure a casa de les Duran.

Tenim dos testimonis que parlen d'aquesta família: Francisco Bru, germà de la primera marquesa de Comillas i, per tant, oncle de Claudi López, i Empar Duran, quan ja era vella i reclosa en un asil de Madrid. Els biògrafs del poeta han tingut poc o gens en compte aquest testimoni; de fet, encara que s'hagi parlat molt negativament de la família Duran hi ha indicis per creure que era una família de bona posició vinguda a menys.⁷ De fet, l'amistat de la família amb els marquesos de Retortillo, de la qual

7. Pacífic de VILANOVA, *La família Duran*. Conferència llegida el 10 de maig de 1953 a Franciscàlia.

s'ufanaven va existir ja que, a la mort de Verdaguer, Maria Carmen de Retortillo escriu una afectuosa carta a Empar donant-li el condol.⁸ Empar explicava a Jesús Pabón que l'amistat de la seva família amb Verdaguer venia de quan aquest, en un dels viatges l'Havana-Barcelona, va portar al seu pare la carta d'un amic que residia allà. Tampoc seria un fet inusual en una època en què les comunicacions eren difícils i aquests encàrrecs eren habituals. No obstant això, els lligams d'amistat degueren teixir-se per més raons. Empar diu que el pare treballava en una empresa d'Evaristo Arnús —on Verdaguer segurament el va col·locar—, i es va convertir en el sacerdot confident de la família. Res d'estrany, al contrari, molt normal en Verdaguer, que intercedia prop de les famílies López-Güell perquè acceptessin empleats coneguts. D'altra part, una antiga afavorida de la família Duran s'havia casat amb un fill del primer matrimoni de l'àvia de Claudi López.⁹ Però Manuel Duran va emmalaltir i Verdaguer el va atendre espiritualment i en va recollir, en el llit de mort, l'encàrrec de tenir cura de la vídua i els tres fills que deixava.

L'any 1890, data de la mort de Duran, sabem que a les empreses del grup López no s'havia instituit cap associació benèfica de socors a les vídues i orfes dels treballadors. Molt menys probable era que n'hi hagués a l'empresa Arnús. Quan un empleat tenia un accident o moria, la família quedava a l'empara de la beneficència parroquial, la major part de les vegades, o de la beneficència dels rics. Els empresaris catòlics feien, sovint, almoines als que anaven a demanar-ne, però no a tothom. L'almoïna era la forma de redistribució de la riquesa que l'Església recomanava i no va ser fins després de la publicació de la *Rerum Novarum* que els empresaris més conscienciats anaren establint fons de socors mutus a les seves empreses. En el moment de morir Manuel Duran, la vídua i tres fills menors d'edat quedaven sense recursos fixos. És cert que tenien coneguts de prestigi, però aquests no portaven el pa a taula. Així és que Verdaguer, que repartia l'almoïna del marquès a dotzenes de famílies, es va comprometre a tenir cura de la família Duran, que, a més, ja era coneguda a can Comillas. La paraula donada a l'amic moribund va ser, per a Verdaguer, una promesa sagrada que no podia trencar mai.

Els biògrafs han blasmat la figura de Francisco Bru perquè va malparlar del primer marquès, cunyat seu, a qui va acusar de robar-li els diners que li corresponien de l'herència del seu pare, i del nebot, Claudi, que, al seu entendre, no li'n restituïa prou. Però en el cas de la família Duran els biògrafs no han fet cas del testimoni d'una persona ressentida i desgraciada que va portar una vida irregular de joc, de negocis frustrats i de diners malversats. Bru es va convertir en un incordi continu per als Comillas i per a Verdaguer —que el tenia com a mitjancer per aconseguir diners del marquès i amb qui va demostrar una paciència infinita. Quan Claudi López va decidir que no li donava més diners, Bru va escriure un llibre contra la família López en el qual presentava la vídua Duran com una dona interessada, a qui Bru hauria pagat una comissió de 15.000 pessetes per uns diners que hauria aconseguit amb la col·laboració de Verdaguer. El poeta va dir que aquestes afirmacions eren calúrnies i Empar va confessar a Pabón que ella i la seva mare ni tan sols coneixien Francisco Bru.

8. BC. Ms. 1198.

9. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Testament de Lluïsa Lassús de Bru, casada en primeres núpcies, matrimoni del qual va tenir dos fills: Josep i Joan Camps Lassús.

El fet és que Verdaguer va exercir el seu concepte d'amistat malgrat l'opinió de molts que no entenien per què va anar a viure amb unes dones i un noi que no eren res de la seva sang. Però es van comportar com si ho fossin. Donya Deseada, o Desitjada o Desidèria, que de totes maneres se l'anomena, va ser per a Verdaguer com la dona forta de la Bíblia, un bastió de defensa quan es van presentar els mossos d'esquadra a buscar-lo, quan va resistir el suborn perquè abandonés el poeta, i quan el va acompanyar a Madrid, on ella tenia coneixences antigues que podien ajudar-lo. Si en algun moment de la vida la família Duran va abusar de la bona fe del poeta i es va aprofitar de la caritat que donava Verdaguer, no tenim prou elements per jutjar-ho; però podem acceptar que fos veritat. Nogensmenys, els que l'acusaren d'això s'han oblidat de destacar la misèria que va compartir amb el poeta i els esforços que va fer per ajudar-lo.

També Narcís Verdaguer i Callís tenia serioses reserves sobre la família Duran, a la qual va fer seguir i espiar quan Verdaguer era a la Gleba i els rumors sobre la vídua i el sacerdot es desfermaren. Però Narcís no va poder demostrar la *influència perniciosa* que exercien sobre ell i va admetre que les persones que l'havien informat eren poc recomanables, de manera que va dir: «no me atrevo a tener por seguro mi desfavorable juicio sobre aquella familia.»¹⁰ La seva investigació no tenia prou entitat i, encara que públicament no ho va admetre, implícitament confessava que s'havia equivocat jutjant tan a la lleugera una família a la qual no havia trobat raons de pes per condemnar. I, un advocat com ell, sabia que no podia afirmar coses que després no pogués demostrar.

Verdaguer va aplicar a la família Duran el doble sentit que ell donava a l'amistat: l'humà, ajudant-la materialment quan va poder, i el religiós, complint un manament de l'*Eclesiàstic*: «Sigues per als orfes com un pare i just amb la seva mare / i seràs com un fill de l'Altíssim que t'estimarà més que la teva mare.» Hem de considerar que més enllà del caràcter nerviós i decidit de donya Deseada, de les premonicions de la seva filla i de les alegries o maldecaps que li proporcionés l'adolescent Manuel hi havia, per part de Verdaguer, la fidelitat a un compromís. No a una persona qualsevol, sinó a un amic. Però aquest compromís i el comportament que se'n derivà, va ser pedra d'escàndol per a molts dels que s'havien comptat entre els seus amics. Verdaguer va sentir-se abandonat i aïllat: els amics havien desaparegut. Les circumstàncies que el portaren a aquest punt mereixen una mínima reflexió.

Verdaguer era de costums dissoluts?

Res no ho fa pensar. Tot al contrari. Era auster, es dedicava als pobres i, sobretot, en l'època de la tragèdia estava immers en un procés quasi místic poc propici a tal situació. Però la pressió que exercien eclesiàstics i seglars perquè tornés a Vic l'aferrava més a Barcelona i, per tant, creixien els comentaris contra ell.

Va ser desobedient?

Si desobeir és negar-se a complir una ordre, Verdaguer va ser culpable de desobediència. Però aquesta resposta va lligada també a formular una pregunta: a qui

10. *EJV* (IX: 246 i ss.). De Narcís Verdaguer i Callís a Claudi López.

desobeeix? Verdaguer desobeeix el seu bisbe, el Dr. Morgades, i no acata la seva ordre que visqui a Vic, perquè té el convenciment, íntim i cert, que se'l vol portar a allí per tancar-lo i deixar-lo fora de circulació. No es tracta d'encomanar-li cap funció pastoral ni feina pròpia del seu ministeri. Simplement se'l reclama perquè acabi allí els seus dies, sense que pugui ser pedra d'escàndol de ningú.

Això suposava per a Verdaguer un empresonament, una restricció de la llibertat física no prevista en cap norma del Dret Canònic. En la decisió presa pel bisbe no hi havia amistat: hi havia la voluntat d'apartar-lo de l'entorn del marquès, per a qui el poeta era una persona incòmode. La forma que s'esgrimí perquè tornés a Vic vulnerava l'amistat deguda a un company i la caritat a un germà. Per a una persona inquieta com Verdaguer, amb tants interessos literaris, pastorals i socials per defensar, a Vic no hi tenia absolutament res a fer ni l'hi cridaven per a cap missió especial. Quant a la salut, objecte de la seva reclusió, ningú no se'n recordà més i, respecte als deutes, Morgades tampoc no els pagava malgrat les promeses i les instruccions del marquès en aquest sentit.

És cert que Verdaguer trencà les relacions d'amistat amb qui més profundament les havia compartides però, abans, aquests seus amics havien conculcat els drets sobre els quals se sostenen: Morgades havia actuat amb mà rigorosa i Collell, tan agosarat i decidit en les seves empreses, restà quiet i mut davant els atacs al seu amic. Se'n doldria tota la vida perquè en el fons sabia que la raó no és unidireccional sinó que, a vegades, calien altres paràmetres per avaluar-la. O, com digué Joan Maragall al seu amic Roura: «Jo també crec que a un gran home com ell [Verdaguer] no se'l pot amidar amb el mateix ras que a qualsevol altre, i que en té prou amb ser qui és per a tenir sempre raó».¹¹

11. Joan Maragall: *Correspondència Maragall-Roura*. Barcelona: Edicions Polígrafa, p. 150.